

LBBIS

We know
books

MICHEL VAN PARYS

Adu-ți aminte de Dumnezeu

Exerciții patristice ale unui monah benedictin

Traducere din limba franceză de
Ana-Maria Răducan

Galaxia Gutenberg
2023

Cuvânt înainte.....	7
1. Comuniune și solitudine la Sfântul Vasile din Cezareea	8
2. Aducerea aminte de Dumnezeu: mistagogia rugăciunii la Vasile cel Mare	38
3. Dorința de Frumos, înnăscută în om, potrivit teologiei și antropologiei Sfântului Vasile cel Mare	65
4. Descoperirea Părinților Bisericii. Grigorie de Nyssa.....	78
5. „Marele cuvânt catehetic” al lui Grigorie de Nyssa, o cateheză spre folosul cateheților.....	114
6. Slava și Spiritul. Interpretarea lui Grigorie de Nyssa la Ioan 17.....	133
7. Dumnezeu, Tată și <i>Pantokrator</i> la Părinții capadocieni	149
8. Isihie al Ierusalimului, dascăl al „maicii bisericilor”	175
9. Din Horeb în Tabor: Schimbarea la Față a lui Cristos în omiliile bizantine.....	197
10. Monahismul și însemnătatea sa pentru identitatea europeană.....	230
11. Convertirile la Părinții deșertului.....	246

12. Călugărul, înger de comuniune, la Sfântul Nil de Rossano.....	267
13. Lumina „îndumnezeitoare” la Sfântul Benedict.....	290
14. Nașterea și viața în Cristos la Sfântul Nicolae Cabasila	299
15. Sfântul Teofan Zăvorâtul și rugăciunea inimii.....	324
Proveniența textelor	347

Comuniune și solitudine la Sfântul Vasile din Cezareea

Viitorul Sfânt Vasile cel Mare s-a născut în Asia Mică, la câțiva ani după primul sinod ecumenic ținut la Nicea în 325. A murit cu doi sau trei ani înainte de cel de-al doilea sinod ecumenic de la Constantinopol din 381. S-a născut într-o familie nobilă provincială din Capadocia, profund creștină, de a cărei istorie a fost foarte marcat: bunicii săi au fost mărturisitori ai credinței și chiar mucenici, tatăl său a fost un reputat retor, care a murit prematur, mama și sora lui mai mare, Macrina cea Tânără, s-au dedicat, după moartea tatălui său, unei vieți de asceză, trăind într-o proprietate din Pont. Vasile a făcut studii strălucite la Constantinopol și Atena, unde a înnodat o prietenie cu un alt student capadocian, Grigorie de Nazianz. De abia după ce s-a întors de la studii, viitorul episcop de Cezareea a primit botezul, în anul 356 sau 357. Decizia de a cere să fie botezat a inclus și adeziunea la un ideal ascetic creștin. După o călătorie în care s-a informat asupra mișcării monastice din Egipt și din alte părți, Vasile a optat pentru un ascetism trăit în comunitate, laborios și studios, dedicându-se slujirii lui Dumnezeu și aproapelui, inspirat de modelul propus de Eustațiu, viitorul episcop al Sevastei, prieten de familie.

Nu avem aici spațiul necesar pentru a urmări în detaliu cariera Sfântului Vasile: o viață de asceză, hirotonirea ca preot, episcopatul. Am semnalat deja că întreaga sa existență pământească a fost cuprinsă între primele două sinoade ecumenice. Ea a fost marcată de două chestiuni majore din centrul vieții bisericești din secolul al patrulea: expresia corectă a credinței baptismale în Sfânta Treime și autenticitatea creștină a mișcării ascetice sau monastice. Sfântul

Vasile nu operează o disociere între acestea. Din perspectiva sa, comuniunea de iubire care este necesar să domnească în comunitățile de asceți trebuie să promoveze comuniunea în sânul Bisericilor locale, precum și comuniunea Bisericilor la nivel de *oikoumene*. În același timp, comuniunea de iubire în Biserică și între Biserici constituie programul de iubire în fraternitățile ascetice (cf. *Regula Benedicti* 72, 8: *caritas fraternitatis*). După părerea sa, nu există vreo distincție între precepte și sfaturi. Ascultarea Cuvântului dumnezeiesc este cerută din partea tuturor, fără distincție¹.

1. Comuniunea bisericilor și asceza creștină

De-a lungul ultimilor ani din viață, Sfântul Vasile a publicat o ediție îmbogățită – astăzi am spune „revizuită și adăugită” – a scrierilor sale ascetice. Ea cuprinde „Regulile morale” și „Întrebări și răspunsuri” (numite și „Reguli”). Acestea din urmă sunt organizate în două părți: cincizeci și cinci „Răspunsuri” circumstanțiale sau lungi și mai mult de trei sute „Răspunsuri” scurte sau concise. Acest corpus ascetic (*Asceticon magnum*) este precedat de mai multe scrieri mai vechi și mai scurte, care sunt necesare pentru a evidenția contextul în care dorește să plaseze această operă.

Scrierea pe care Vasile o plasează în fruntea *Asceticon*-ului este un text care datează din primii săi ani de viață ascetică (357-358), de după botezul său sau din timpul preoției (362-364/5). Aici își descrie starea sufletească, tristețea față de disensiunile care dezmembrează Biserica lui Dumnezeu. El își desemnează această scriere de tinerețe drept „Scrisoare

¹ Această reciprocitate care nu poate fi disociată este evidențiată de studiul fundamental al lui K. KOSCHORKE, *Spuren der alten Liebe. Studien zum Kirchenbegriff des Basilius von Caesarea*, Friburg, Elveția, 1991. A se vedea și L. CREMASCHI, „La vita comune secondo Basilio”, în: *Basilio tra Oriente e Occidente*, Bose, 2001, pp. 93-110.

despre concordie (συμφωνία)²: „Dacă neascultarea vreunui dintre cuvintele lui Dumnezeu a meritat mânia și moartea a fost tratată mai pe larg în Scrisoarea despre concordie”. De obicei, această expunere de câteva pagini poartă numele „Despre judecata lui Dumnezeu”. Dincolo de tristețea și dezamăgirea sa, Capadocianul încearcă să înțeleagă cauzele profunde ale acestei situații și să găsească niște remedii. Anarhia care domnește în Biserică, în ochii lui Vasile, are drept cauză renunțarea de a mai asculta Cuvântul mântuitor al lui Dumnezeu, care a fost înlocuit cu interpretări și reguli personale. Pentru că s-au sustras astfel de la autoritatea suverană a Cuvântului, Bisericile au schimbat buna ordine (*eutaxia*) și acordul armonios (συμφωνία) cu cacofonia (διαφωνία) și disensiunile (διάστασις)³. Unicul remediu este restabilirea legăturii vitale cu Capul Bisericii, Cristos. Concordia (ομόνοια) dintre membrii Bisericii rezultă din atașamentul lor față de Cristos. „Atunci când nu domnește această armonie, „legătura păcii” (cf. Efeseni 4, 3) nu mai există, nu mai este menținută nici „dulceața spirituală” (cf. Galateni 6, 1; 1 Corinteni 4, 21). Acolo se găsesc „pizmă, ceartă, dezbinări” (1 Corinteni 3, 3). Ar fi îndoielnic să îi numim pe acei oameni care fac acestea membre ale lui Dumnezeu sau să spunem că asupra lor domnește Cristos...”⁴. Isus Cristos Însuși a ales calea ascultării absolute față de Tatăl (Ioan 6, 38; 8, 28; 12, 49). Spiritul Sfânt spune ce aude de la Domnul (Ioan 16, 13) și împarte harismele spre binele tuturor. Iar Sfântul Vasile concluzionează: „Din pricina acestor mărturii (din Scriptură) și a altora asemănătoare trecute sub tăcere, am fost convins în mod clar și neîndoielnic de necesitatea concordiei (ομόνοια) întru Spiritul Sfânt a

² *De Baptismo* II, 5, în SC 357, Paris, 1989, p. 228.

³ *De iudicio Dei*, 2, PG 31, 656.

⁴ *De iudicio Dei*, 3, PG 31, 660.

IBDIS | We know
 întregii Biserici ale lui Dumnezeu, potrivit cu voința lui Cristos; convins și că dezbinările dintre unii și alții sunt foarte primejdioase și nefaste, pentru că dezbinarea înseamnă neascultarea lui Dumnezeu...⁵.

În timpul ultimilor ani din viață, în ultimul capitol din „Tratat asupra Spiritului Sfânt”, scris în perioada 374-375, Vasile deplânge aceeași situație confuză și conflictuală din sânul Bisericii⁶. Aceste pagini foarte oratorice analizează însă cauzele profunde și dezastruoase ale dezbinărilor. Actorii s-au schimbat în parte, nu și spectacolul. De ce am ajuns la aceasta? Vasile răspunde: „pentru că iubirea s-a răcit (Matei 24, 12) peste tot și buna înțelegere (συμφωνία) a dispărut, iar armoniei i se ignorează chiar numele. Au dispărut admonestările făcute din iubire, nicăieri nu există inimă creștină, nicăieri (nu se varsă) lacrimă de compătimire...⁷”.

La finalul tratatului „Despre judecata lui Dumnezeu”, Vasile le reamintește asceților afirmația urmărită în *Asceticon* (ὕποτύπωσις ἀσκήσεως): culegerea mărturiilor scripturale despre ce îi place și ce îi displace lui Dumnezeu, despre renunțarea la voia proprie și la tradițiile inventate de om, despre viața evanghelică și împărăția lui Dumnezeu⁸. Urmează apoi cuvântarea „Despre credință”⁹, care are același

⁵ *De iudicio Dei*, 4, PG 31, 661.

⁶ SC 17 bis, Paris, 1968, cap. XXX 76-79, pp. 520-531 (traducere românească: PSB 12: Vasile cel Mare, *Scrieri III*. Studiu introductiv, traducere, note și indici de pr. Prof. dr. Constantin Cornițescu și pr. Prof. dr. Teodor Bodogae, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1988, pp. 15-92).

⁷ Cap. 78, pp. 562-568 (traducere românească: PSB 12, p. 92 – n.tr.). Aubineau a dedicat un studiu exegezei patristice din Matei 24, 12 („din pricina înmulțirii fărădelegii, dragostea celor mulți se va răci”) în *Recherches patristiques*, Amsterdam, 1974, pp. 333-349. Este curios că omite să comenteze locul important al acestui cuvânt al lui Isus la Vasile cel Mare.

⁸ *De iudicio Dei* 8, PG 31, 676.

⁹ PG 31, 676-692.

scop: enunțarea ortodoxiei credinței trinitare pentru a asigura adevărata ascultare a Cuvântului lui Dumnezeu.

Apoi „Regulile morale”, organizate în optzeci de capitole, nu sunt altceva decât câteva sute de pagini din Noul Testament despre viața creștinilor, pornind de la convertirea inițială, trecând prin porunca iubirii și ajungând la magnificul portret final al creștinului. „Regulile morale” sunt, cu siguranță, pentru Sfântul Vasile, bucată cea mai importantă din „Asceticon”, iar prin genul lor literar, îi indică preocuparea sa esențială: reformarea mișcării ascetice prin ascultarea Cuvântului lui Dumnezeu. Niciodată Sfântul Vasile nu își numește asceții „călugări”. El se adresează fraților și surorilor în Cristos, creștinilor. Această alegere conștientă indică faptul că, în viziunea lui, ascetul creștin este chemat să devină un creștin autentic. Capitolul 80 trasează un magnific portret al creștinului. Un scurt citat ne va permite să observăm radicalitatea ascultării credințe față de Cuvântul lui Dumnezeu.

„Ce este propriu creștinului? „Credința care este lucrătoare prin dragoste” (Galateni 5, 6). Ce este propriu credinței? Învățarea fără distincție a adevărului cuvintelor inspirate de Dumnezeu, fără niciun gând personal, nici introdus de vreo nevoie fizică, nici format în vederea pietății, care ar zdruncina (credința). Ce este propriu celui credincios? De a se organiza în așa fel în această învățare, (încât) să nu îndrăznească să îndepărteze sau să poruncească (ceva). Căci dacă „tot ce nu este din credință este păcat”, cum spune Apostolul (Romani 14, 23), iar „credința este din auzire și auzirea prin cuvântul lui Cristos” (cf. Romani 10, 17), tot ce este în afară de Scriptura inspirată de Dumnezeu, nefiind din credință, este păcat. Ce este propriu dragostei față de Dumnezeu? A păzi poruncile Lui cu scopul preamării Lui. Ce este propriu iubirii

IRIDIS

We know

față de aproapele? De a nu dori (pretinde) cele ale lui, ci ale celui iubit (să fie) spre binele și al sufletului și al trupului”¹⁰.

2. Ce fel de asceză creștină?

Când Sfântul Vasile se întoarce în Atena, către mijlocul al patrulea, după un scurt răstimp petrecut în localitatea sa de baștină, decide să ceară a fi botezat. În același timp, el dorește să se dedice în totalitate Domnului, împreună cu prietenul său, Grigorie Teologul. Vasile caută o călăuză pe drumul ascultării radicale față de Evanghelie. El vizitează asceții și călugării timpului său, în Egipt, Palestina, Siria, Mesopotamia...¹¹.

Se pare că teofitul nu își găsisese cu adevărat învățătorul pe care îl căuta. Se pare că, în cele din urmă, îl găsește în localitatea de baștină. Din copilărie auzise vorbindu-se de un personaj foarte faimos, ascetul Eustațiu, ales în 357 episcop al Sevastei¹². Acesta întreținea relații foarte strânse cu familia lui Vasile.

„Întrebă-te pe tine însuși: de câte ori nu ai venit la noi în mănăstire, pe malul râului Iris, pe când se afla cu mine prietenul Grigorie cel iubitor de Dumnezeu, care ducea aceeași viață de retragere ca și bine? Și câte zile am petrecut

¹⁰ *Règles morales* 80, 22; PG 31, 868. (Traducerea românească: PSB 18: *Sfântul Vasile cel Mare. Scrieri. Partea a doua*. Studiu introductiv, traducere, note și indici de Iorgu T. Iovan. București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1989, p. 196 – n.tr.).

¹¹ Scrisoarea 223, 2, către Eustațiu de Sevasta, ed. Courtonne, *Lettres* III, pp. 10-11. Această scrisoare dureroasă a fost scrisă în toamna anului 375, în momentul rupturii dintre cei doi. În acel moment, bătrânul episcop era de partea ereziei pneumatohice, refuzând să mărturisească dumnezeirea Sfântului Spirit. Sinteză părintelui Jean GRIBOMONT, „Eustathe de Sébaste”, in: *Dictionnaire d'histoire et de géographie ecclésiastiques* (DHGE) XVI, 26-33 din 1967, rămâne valabilă. A se vedea și articolul din *Dictionnaire de Spiritualité*, IV, col. 1708-1712 (1961).

¹² *Lettre* 224, 1; *ibid.*, pp. 73-74.

cu prietenii în satul de dincolo de râu, la mama mea, și am discutat împreună zile și nopți la rândul?”¹³, își amintește Vasile. Căci strălucirea ascetică a lui Eustațiu a fost cea care i-a încurajat vreme de mai mulți ani pe mai mulți membri ai familiei (mama, Macrina cea Tânără, fratele Naucratie) să ducă o viață de ascet¹⁴.

Cu ce îl atrăgea Eustațiu pe Vasile? Nu este ușor să oferim un răspuns la această întrebare. Totuși, putem presupune că, pe lângă radicalitatea ascezei sale, exemplul implicării ecleziale a lui Eustațiu a jucat un rol la fel de important. După ce Vasile ajunge episcop, în 370-372, trei ucenici ai lui Eustațiu, preotul Eleusinos și frații săi, Vasile și Sofronie, locuiau lângă el pentru a-l asista în organizarea spitalului fondat pe modelul celui din Sevasta¹⁵. În ochii lui Vasile, Eustațiu era modelul vremii de episcop – ascet, dezinteresat în slujirea sa, aderant al credinței de la Niceea, fără ambiții mundane sau despotice...

Totuși, rămâne o întrebare: Eustațiu și Vasile aveau și ei același ideal ascetic și eclezial? Chiar dacă mărturiile indirecte pe care le avem despre concepțiile Sfântului Vasile privitoare la acest subiect, sunt posterioare rupturii celor doi, fiind, așadar influențate de acest eveniment, ne permitem să avem niște îndoieli. Confruntat cu anumite derive monastice contemporane, și-a dezvoltat o viziune personală, reformatoare, pe care am putea-o rezuma prin fericita formulare a sfântului Amfilohiu de Iconium: „a trăi ca un călugăr în Biserică” (μονάζων ἐκκλησιαστικῶς)¹⁶.

Două mărturii ne pot ajuta să găsim un prim răspuns la această întrebare. Sfântul Grigorie de Nazianz ne oferă o

¹³ *Lettre* 223, 5; *ibid.*, III, p. 14 (traducere românească: PSB 12, p. 461 – n.tr.).

¹⁴ A se vedea justa apreciere a lui P. Maraval în *Vie de Sainte Macrine*, SC 178, Paris, 1971, pp. 51-52.

¹⁵ *Lettre* 223, 3; *ibid.*, p. 11 și *Lettre* 119, în: *Lettres* II, p. 25.

¹⁶ *Contra haereticos* 15 în: *Opera omnia*, ed. C. Datema, CCSG 3, Turnhout, 1978, p. 199, i. 545.

IBDIS

We know

descriere a vieții ascetice pe care el și Vasile o duseseră în prima lor retragere în Annisa, într-o perioadă în care Eustațiu de Sevasta rămânea principala lor referință. „Cine ar putea să-mi dea înapoi luna de zile de odinioasă (Iov 29, 2) în care ne desfătam amândoi de plăcerile suferinței? Chinul pe care îl înduri cu dragă inimă este mai prețios decât plăcerea pe care o simți când ești silit. Cine îmi va dărui acele psalmodieri, acele privegheri, acele călătorii până la Dumnezeu în rugăciune și acea viață aproape în afara materiei și a trupului? Și această fuziune și unitate sufletească între frați, care printru tine se îndumnezeiesc și se înalță? Și această emulație și această grabă pentru a dobândi virtutea, de care am fost încredințați prin reguli și legi luate din Scripturi?¹⁷ Și această aplecare spre oracolele dumnezeiești și această lumină pe care o descoperim sub conducerea Spiritului? Sau, ca să mai vorbim despre lucruri mai mici și mai obișnuite, cine îmi va da acele nevoi zilnice și acele munci manuale? Și acele plante pe care să le îngrijesc și să le ud?”¹⁸

Teologul reliefează mai multe trăsături fundamentale ale căutării lor comune a desăvârșirii evanghelice: spiritul de pocăință, exercitarea virtuților, celebrările liturgice, rugăciunea și cugetarea asiduă la Cuvântul lui Dumnezeu, muncile manuale, punerea în scris a unor norme de conduită în conformitate cu Evanghelia¹⁹.

La rândul său, Sfântul Grigorie de Nyssa evocă, la finalul tratatului său „Despre feciorie”, figura fratelui său, ceea ce

¹⁷ Este vorba despre *Moralia*.

¹⁸ *Lettre 6, 2-5*, în: P. GALLAY, *Grégoire de Nazianze, Lettres I*, Paris, 1964, p. 7. Părintele Robert Puchet datează această scrisoare în anul 359 și o plasează în schimburile epistolare dintre cei doi prieteni care vorbesc despre retragerea lor, în: *Basile le Grand et son univers d'amis d'après sa correspondance. Une stratégie de communion*, Roma, 1992, pp. 93-100. Pasajul citat prezintă trăsăturile fundamentale ale idealului ascetic al lui Vasile.

¹⁹ Cf. F. GAUTIER, *La retraite et le sacerdoce chez Grégoire de Nazianze*, Turnhout, 2002, pp. 281-291.

spune multe despre grijile pe care le stârneau episcopilor aceste comunități monastice și nebuloasa asceților – bărbați și femei – care își trăiesc pocăința în cadrul familiei lor sau în anturajul de episcopi, omniprezenți în Bisericile din Asia Minor²⁰.

Care erau devierile mișcării ascetice, cărora trebuia să le facă față Vasile, potrivit fratelui său, Grigorie? Nu fără o oarecare emfază retorică, acesta le denunță la finalul tratatului său²¹: lipsa de experiență și de minte a unor tineri candidați la viața ascetică. În lipsa unui ghid spiritual ar rătăci repede²². Acești oameni inocenți își fac iluzii în privința progresului lor spiritual. Alții cred că au ajuns deja la desăvârșire și se umplu de mândrie. Ei trândăvesc, în loc să muncească și visează, în loc să asculte poruncile²³. Grigorie stigmatizează apoi asceții care „fac o virtute din viața lor singuratică (τὸ ἄμικτον) și sălbatică (τὸ θειριώδες). Ei nu respectă porunca iubirii și nu cunosc rodul dărniciei și al smereniei”²⁴. Continuă prin evocarea unor căderi lamentabile, datorate unor erori de discernământ: austerități lipsite de omenie și aducătoare de moarte sau laxism moral, sub frumosul nume de „fraternitate”²⁵. În fine, Grigorie

²⁰ *Traité de la Virginité*, SC 119, Paris, 1966, cu adnotarea bogată a lui M. Aubineau. Data scrierii acestui tratat este între 371 și 378. Am fi înclinați să îl situăm după ruptura dintre Eustațiu și Vasile, acesta din urmă fiind prezentat drept călăuzitorul ideal al fraternităților ascetice. Călugării, în virtutea unei râvne adesea prost înțelese, se arătau a fi turbulenți și având tendința să rupă comuniunea cu episcopul lor, după cum o demonstrează Cuvântarea 6 a lui Grigorie de Nazianz (SC 405, Paris, 1995). Această cuvântare „irenică” de reconciliere datează probabil din anul 364.

²¹ *Virg.* XXIII, 3-4; pp. 530-541

²² Cf. Bas. Caes., GR 27; PG 31, 988 B (traducere românească: PSB 18, pp. 326 – n.tr.).

²³ Cf. Bas. Caes., GR 37; PG 31, 1009-1012 (traducere românească: PSB 18, pp. 276 – n.tr.).

²⁴ *Virg.* XXIII, 3, II. 25-28; *ibid.*, pp. 536-537 și nota 4.

²⁵ Ar trebui să ne gândim oare la „virgines subintroductae”?

LIBRIS

We know

propune portretul adevăratului învățător spiritual. Deși nu este numit în mod express, cititorul înțelege cu ușurință că acesta este fratele său, Vasile cel Mare, care era încă în viață la acea dată²⁶. Acest corifeu se găsește în fruntea unei frățietăți exemplare, laudată de Grigorie pentru emulația mistică. Nu este însă vorba despre aceeași iubire de Dumnezeu pe care o citim în anumite pasaje din „Omilii la Psalmii” ale lui Vasile, care este, de altfel, atât de sobru?

Iată contextul în care putem plasa opera reformatoare a episcopului de Cezareea. Inițiativele sfântului Vasile cel Mare în reforma vieții religioase au susținut aceste critici. I s-a reproșat că s-a făcut emulul lui Eustațiu de Sevasta. Mai mult decât atât. Atarbios, propriul său verișor, episcop de Neocezareea, îi reproșează că a făcut inovații în organizarea unor comunități pe care le mentora (în anul 376)²⁷. Vasile se apără, descriind viața liturgică pe care a introdus-o el: introducerea ceasurilor canonice, psalmodierea cu două coruri, pe diferite moduri muzicale etc. El adaugă totuși:

„Dar aș vrea să luați la cunoștință că dorim să avem și noi atât mănăstiri de bărbați, cât și de femei, care să ducă viață îngerească, răstignindu-și trupurile cu patimile și poftele lor, fără să mai tremure îngrijorați de hrană și de îmbrăcăminte, ci să stăruiască în ținută cuviincioasă și să fie prezenți cu toată ființa, zi și nopte, la rugăciune. În acest caz gura lor nu mai vestește lucruri omenești, ci cântă întruna imne către Dumnezeu, desigur, lucrând în același timp și cu mâinile lor, pentru ca să aibă ce să dea și celor lipsiți”²⁸.

Găsim aici două puncte esențiale în viziunea Capadocianului. Ascetul, ca orice creștin, trebuie să lucreze, pentru a

²⁶ *Virg.* XXIII, 6; *ibid.*, pp. 544-553.

²⁷ *Lettre* 207, 2-4; *Lettres* II, pp. 184-187 (traducere românească: PSB 12, pp. 425-426 – n.tr.). A se vedea R. POUCHET, *op. cit.*, pp. 347, 473-479.

²⁸ *Ep.* 207, 2; *ibid.*, pp. 185-186 (traducere românească: PSB 12, pp. 425-426 – n.tr.).